

ID

På spaning efter folkbibliotekets identitet

Fia Söderberg
Greta Linder-stipendiat 2004

Biblioteksreklam

”Med biblioteksreklam eller propaganda eller annonsering, vilket man nu vill kalla det, menar jag allt det, som från ett biblioteks sida göres först för att föra allmänheten till dess dörrar och, sedan man en gång fått dit, vad som göres för att hålla den kvar, för att hjälpa den till rätta i böckernas överväldigande stora värld och för att av den kanske från början tillfällige besökaren göra en läsande människa.”

Greta Linder, 1917

Innehåll

1 Bakgrund och syfte	4
2 Tillbakablick	5
Folkbiblioteken slår igenom	5
Aktörer som agerar i rätt tid	6
Styrdokument som påverkar biblioteken	6
3 Identitet, profil och image	8
Bibliotekens nya och gamla identiteter	8
Modell för att analysera en profil	9
Norrköping – imageskapare nummer ett	10
Från flygblad i tvättsäckar till säljande webbplatser	10
4 Folkbildning eller utbildning	11
Folkbildningens roll i folkbiblioteksvärlden	11
Almedalsbiblioteket – hot mot folkbildningen	12
Utbildning och kunskap för alla	13
5 Beslutsfattare om bibliotekets identitet	15
Litteraturförmedlare och informationscentral	15
Biblioteksbesökaren styr innehållet	16
6 Den nya bibliotekarierollen	17
Ge plats åt det nya	17
Folkbibliotekarien och yrkesidentiteten	17
7 Bilden av biblioteket i debatten	19
Det postmoderna biblioteket	19
Bilden av folkbiblioteket i lokalpressen	20
Bibliotekspressen om sina brukare	20
8 Sammanfattning och reflektion	22
Tillgång till allt för alla i demokratins namn	22
Några trender	23
Till sist...	24
Referenser	25

1. Bakgrund och syfte

De senaste 20 åren har folkbiblioteken påverkats av stora förändringar. Många bibliotek har utsatts för ekonomiska besparingar, med effektivitetsinsatser och rationella förändringar i organisationen som följd. Studerande och invandrare har blivit stora användargrupper. Vuxenutbildningsinsatser har ökat behovet av folkbiblioteken och även högskole- och universitetsstuderande använder dessa i högre grad. Informationstekniken har skapat nya perspektiv på folkbibliotekens verksamhet och effektiviserat rutinarbetet.

Syftet med denna artikel är att analysera en del av den forskning som bedrivits om folkbibliotekets identitet i Sverige mellan åren 1995 och 2004. Källmaterialet består av artiklar, magisteruppsatser och avhandlingar. Hur har de ovan nämnda förändringarna påverkat folkbibliotekets identitet? Vad står biblioteket för idag? Kan man se några trender kring temat bibliotekets identitet i ett påstått förändringsläge? Det finns indikationer på att folkbibliotek och högskole- och universitetsbibliotek närmar sig varandra. Inför sammanslagningen av Visby stadsbibliotek och Högskolan på Gotlands bibliotek protesterade allmänheten kraftigt. Varför upplevdes sammanslagningen som ett hot och vilka värden var det som hotades? Vilken idétradition representerar folkbiblioteket, och är den idén fortfarande rådande trots att biblioteksvärlden talar om ett folkbibliotek i förändring?

Jag vill också på sikt skapa en diskussion om hur branschen ska marknadsföra idén om biblioteket. Vilka insatser bör göras för att identitet och image ska stämma överens? Människor har olika bilder av vad ett bibliotek är. Hur tydliggör vi dessa bilder?

2. Tillbakablick

Folkbiblioteken slår igenom

För att förstå dagens bibliotek kan det underlätta att blicka bakåt i tiden. Hur uppstod det moderna folkbiblioteket och varför? Vilka idéer representerar folkbiblioteket? Det moderna folkbiblioteket växte fram i början av 1900-talet. Det skulle fostra dugliga, aktiva och följsamma samhällsmedborgare och erbjuda rätten till kultur, bildning och information. Det var en social institution, en symbol för ett demokratiskt projekt.¹ Det var sockenbiblioteken, studiecirkelbiblioteken och arbetarrörelsens bibliotek som lade grunden till folkbibliotekets officiella skapande. Det skedde efter statsbidragens införande 1905 och efter 1911 års folkbiblioteksutredning, som leddes av bibliotekspionjären Valfrid Palmgren.

I licentiatavhandlingen *Om folkbibliotekens ideologiska identitet*² reder Joacim Hansson ut begreppen kring folkbibliotekens utveckling, som börjar med det första statsbidraget 1905. Processen att institutionalisera folkbiblioteken pågick under en tid då statsmakten ville skapa ett mer demokratiskt samhälle i tider av social förändring. De aktiva folkbiblioteksföreträdarnas idéer – bland annat Valfrid Palmgrens – var desamma som de styrande politikernas och detta bidrog till att folkbibliotekstanken slog igenom.

Hansson menar att folkbibliotekets ideologi framför allt föddes ur sockenbiblioteket. Sockenbibliotekens ideologi var konservativ med kyrkan som huvudman. Biblioteken skulle undvika osedligt leverne – ett bildat folk skapar politiskt lugn och ökat välstånd.³ Arbetarbiblioteken och studiecirkelbibliotekens syfte var allas rätt att delta i samhällets utveckling, men det var alltså enligt Hansson sockenbiblioteken som blev grunden för folkbiblioteken både organisatoriskt och ideologiskt. Det kan tyckas som om arbetarbiblioteken och studiebiblioteken hade bättre förutsättningar för att bygga ett kommunalt biblioteksväsen. Att det var sockenbibliotekens ideologi som blev rådande kan förklaras med den konservativa bildningssyn, som de ledande aktörerna inom folkbibliotekssektorn stod för.⁴ Samhällseliten, som också var konservativ, ville skapa ett bildningsideal som prioriterade kontinuitet och tradition. Detta bidrog till en lugnare och stabil samhällsutveckling än om andra mer radikala ideologier hade tillåtits styra folkbiblioteksutvecklingen.⁵

När det gäller folkbibliotekets ideologiska identitet menar Hansson att det har en förmåga att följa den rådande samhällsordningen, snarare än att upprätthålla en egen ideologisk hållning.⁶ Hansson antyder att vi har att göra med ”något av en ideologisk amöba som smidigt anpassar sig”.⁷ Ordet amöba kan tyckas starkt, men Hansson sätter in det i dåtidens samhällskontext och frågar sig om det är möjligt att tala om folkbibliotekets ideologiska identitet. Han antyder att det är svårt att definiera en ideologi utan att göra en koppling till den rådande politiska samhällsordningen. Folkbiblioteken

¹ Rantanen, Maija, *Folkbiblioteket och postmoderniteten. En hermeneutisk studie av debatten om folkbiblioteket i DIK-forum 1998-2002*. Magisteruppsats i biblioteks- och informationsvetenskap vid biblioteks- och informationsvetenskap/bibliotekshögskolan 2004:43 (Borås 2004) s. 21.

² Hansson, Joacim, *Om folkbibliotekens ideologiska identitet. En diskursstudie*. Göteborgs universitet. Skrifter från Valfrid nr 17 1998 (Göteborg, 1998).

³ Hansson, s. 60.

⁴ Hansson, s. 139.

⁵ Hansson, s. 140.

⁶ Hansson, s. 143.

⁷ Hansson, s. 143.

är politiska institutioner som styrs av kommunalpolitiken, vars politiska inriktning varierar. Är det då möjligt att peka på en gemensam ideologi för alla folkbibliotek?

Aktörer som agerar i rätt tid

Vem eller vilka agerade för folkbiblioteken och varför? Magnus Torstensson frågar sig varför folkbibliotek grundades och vilka som verkade för dem.⁸ Han menar att de strukturella förutsättningarna spelade en stor roll, alltså hur samhället såg ut ekonomiskt, politisk och socialt. Dessutom spelade enskilda aktörer en viktig roll. Det är svårt att värdera de olika perspektivens betydelse för utvecklingen. Ett lyckat koncept tycks vara snabba samhällsförändringar i kombination med eldsjälar som agerar i rätt tid. I Sverige kom folkbiblioteksförbundsledaren Valfrid Palmgrens handlande inför folkbibliotekens utveckling exakt i rätt tid. Staten hade ambitionen att satsa på folkbibliotek för att bidra till en stabil samhällsutveckling och bilda folket. Palmgrens bok *Bibliotek och folkuppföstran* från 1909 landade lämpligt.

Torstensson förklarar folkbiblioteksutvecklingen genom aktörer som handlar i en strukturell förändring, i hans exempel industrialiseringen, för att uppfylla förväntningar eller undanröja hot. Hur kan vi förklara detta i dag? Vilka tongivande aktörer finns idag? En statlig utredning, en bibliotekslagsändring och lokala eldsjälur, såväl enskilda som organiserade branschföreningar. Några strukturella förändringar värt att nämna är informationssamhällets etablering, ökande utbildningsinsatser i samhället och minskade ekonomiska resurser. Vart leder det oss, i kombination med krav på samverkan mellan olika typer av bibliotek?

Styrdokument som påverkar biblioteken

UNESCO: s folkbiblioteksmanifest antogs 1949 och sätter demokratiaspekten högt samt betonar tillgången till kunskap, tankar, kultur och information:

Frihet, välfärd, samhällelig och personlig utveckling är grundläggande mänskliga värden. De kan bara förverkligas genom välinformerade medborgare med möjlighet att utöva sina demokratiska rättigheter och därigenom spela en aktiv roll i samhällslivet. Medborgarnas egna deltagande i utvecklingen av demokratin är beroende av en fullgod utbildning samt en fri och obegränsad tillgång till kunskap, tankar, kultur och information.

Folkbiblioteket som lokalt kunskapscentrum utgör en grundförutsättning för ett livslångt lärande, ett självständigt ställningstagande och en kulturell utveckling för den enskilde och för olika grupper i samhället.

UNESCO uttrycker i detta manifest sin tilltro till folkbiblioteket som en levande kraft för främjande av utbildning, kultur och information och som en viktig drivkraft i strävan efter fred och andlig utveckling.

⁸ Torstensson, Magnus, ”Att analysera folkbiblioteksutvecklingen. Exemplet Sverige och några jämförelser med USA”, i *Det siviliserade informationsamfundet*. R.A. Audunson & N.W. Lund (red) (Bergen, 2001) s. 142-170.

Bibliotekslagen från 1997 inleds med att betona läsning, men har ett liknande innehåll:

2 § Till främjande av intresse för läsning och litteratur, information, upplysning och utbildning samt kulturell verksamhet i övrigt skall alla medborgare ha tillgång till ett folkbibliotek.

Folkbiblioteken skall verka för att databaserad information görs tillgänglig för alla medborgare. Varje kommun skall ha folkbibliotek.

Både Unescos folkbiblioteksmanifest och bibliotekslagen⁹ säger att folkbiblioteket särskilt ska måna om så kallade svaga grupper: funktionshindrade, invandrare och andra minoriteter i samhället. Nyligen antog riksdagen regeringens förslag om ändring av lagen. Tillägget lyder:

Bibliotek och biblioteksbuvudmän inom det allmänna biblioteksväsendet ska samverka. Kommuner och landsting bör anta planer för biblioteksverksamheterna.

Framtiden får utvisa hur denna ändring kommer att påverka folkbiblioteken. Personligen tror jag att det kommer att betyda mycket för bibliotekens prioriteringar och vägval. Att lagen rekommenderar kommunerna och landstinget att anta planer för biblioteken väger tungt. Det kan leda till att politiker och tjänstemän gemensamt måste besluta om vilket bibliotek man vill ha.

1900-talet lade alltså grunden till en modern folkbiblioteksidé som skulle ge medborgare fri tillgång till kultur, bildning och information. Biblioteken skulle skapa ett bildat folk och ge sitt bidrag i en demokratiseringsprocess. Med bibliotekens hjälp skulle samhället få aktiva medborgare. I och med UNESCO:s folkbiblioteksmanifest och bibliotekslagen fick folkbiblioteken de styrdokument som legitimerar verksamheten. Dokumenten visar tydligt samma moderna grundidé: främja demokrati, utbildning, kultur och information. Vi ska nu titta närmare på vad ett bibliotek är idag. Har något förändrats?

⁹ Bibliotekslagen 1996:1596 och UNESCOs folkbiblioteksmanifest, se <http://www.kulturradet.se>. Välj Kulturområden och Bibliotek för att hitta dokumenten.

3. Identitet, profil och image

Bibliotekets nya och gamla identiteter

Vad är då ett bibliotek? Vad består bibliotekets identitet av? Olika aktörer har skilda uppfattningar om bibliotekets identitet, poängterar Peter Enström i en artikel om förändringar på folkbiblioteken.¹⁰ Det finns en politikeruppfattning, en folkbibliotekssfäruppfattning och en brukaruppfattning, menar Enström. De skilda uppfattningarna kan leda till avvikande åsikter om vad ett bibliotek ska vara. Konsekvensen av detta är att det skapas debatt om bibliotekens innehåll, om vad biblioteken gör, eller vad de inte gör.¹¹

Han menar att bibliotekens förändringar hänger ihop med hur de uppfattar sin identitet. Hur man ser på identiteten avgör också beslut som fattas i förändringstider. Folkbiblioteket har dessutom en dubbel institutionell tillhörighet som kan medföra problem eftersom det som organisation tillhör två institutioner: folkbiblioteksfältet och det kommunala politiska fältet, var och en med sina regler och normer.¹² Det är inte säkert att dessa sammanfaller. Men ju tätare kontakter bibliotekets företrädare har med de politiska företrädarna, desto mer överensstämmer deras uppfattningar om bibliotekets identitet.

Enström talar om fem traditionella identiteter för biblioteket som växt fram och lever kvar, i olika omfattning på skilda ställen:

- **Folkbildningsidentiteten**
Folkbildning och fostran var centralt under folkbibliotekens tidiga skede
- **Kulturförmedlingsidentiteten**
Stimulera till läsning av värdefull litteratur
- **Fackkunskapsförmedlaren**
För stora bibliotek med speciella fackavdelningar
- **Katalogidentiteten** Klassifikation, katalogisering, referensarbete och bibliografi. Växte fram på 60-talet.
- **Socialarbetaridentiteten**
Uppsökande verksamheten – att söka upp de som inte själva kan komma till biblioteken.

Nya identiteter tillkommer, kanske är de fler än någonsin idag, skriver Enström. Han nämner två aktuella:

- **Informationsorganiseraren**
Som växt fram ur förmågan att analysera informationsbehov, organisera informationsförmedling och skapa informationssystem.
- **Kunskapsmäklaren**
Den som blir spjutspetsen i ett samhälle som kräver kunskapsstillväxt.

¹⁰ Enström, Peter, ”Folkbibliotek i förändring. Nödvändighet, möjlighet eller bara tillfällighet”, i *Biblioteken, kulturen och sociala intelligensen*. Lars Höglund (red) (Borås 1995) s. 210.

¹¹ Enström, s 214.

¹² Enström, s. 215.

När det gäller idén som samhällets vardagsrum, bör man hellre tala om ”samhällets mediala marknadsplats”,¹³ föreslår Enström. Biblioteken behöver stärka sig i konkurrensen om medborgarnas tid och erbjuda sådant som kan tillfredsställa medborgarnas ökade upplevelse- och informationsbehov.

Det finns en osäkerhet i biblioteksvärlden kring hur man ska hantera förändringarna som sker i omvärlden, och kraven på anpassningen till nya villkor.¹⁴ Enström hänvisar till Danmark där biblioteksvärlden inte upplever sig att ha tid till förändringsarbete, samtidigt som nedskärningar och informationsteknologins inträde ställer nya krav. Danskt biblioteksväsen är frustrerat, identitetslöst och självuppfattningen vacklar.¹⁵ Har vi i Sverige tagit till oss de två nya identiteterna? Man kan ställa sig frågan hur en organisation klarar av att ha så många olika roller på en och samma gång.

Modell för att analysera en profil

Biblioteken står inför ett antal val, menar Dorte Skot-Hansen. Hon talar om danska folkbibliotek, men drar nordiska paralleller. Vilken profil ska biblioteket välja? Hur attraherar man på bästa sätt politikerna, samarbetspartners och allmänheten? I rapporten *Det lokala bibliotek – afvikling eller udvikling* kommer Skot-Hansen med ett inlägg i debatten om bibliotekets roll. Den bygger på en undersökning av danska bibliotek 1996.¹⁶ Hon konstaterar att trenden är att anslagen minskar, men också att biblioteken har haft problem med sin image och påverkan över kommunalpolitiken. Biblioteken har fått många nya uppgifter – efter press från användares behov och politikernas intentioner. Rapporten föreslår en modell som kan bidra till att analysera det lokala bibliotekets profil, se skiss sista sidan. Modellen ger biblioteket fyra roller:

- **Kulturcentrum**
Biblioteket som plats att få kulturella upplevelser: lån av böcker, videofilmer, cd-skivor och uppleva författarkvällar, utställningar, sagostunder.
- **Kunskapscentrum**
Plats som ger tillgång till kunskap genom uppslagsböcker, kurslitteratur, studieplats och grupparbete.
- **Informationscentrum**
Plats där människor tar del av samhällsinformation, Internet, fakta som behövs i vardags- och i yrkeslivet.
- **Socialt centrum**
Plats där människor kan koppla av, sitta ner i lugn och ro och läsa, och som kan ge social gemenskap.

Profilen över de danska biblioteken 1996 visade att 30 % av biblioteken fungerade som socialt centrum, 29 % kulturcentrum, 25 % informationscentrum och 15 %

¹³ Enström, s. 211.

¹⁴ Enström s. 209.

¹⁵ Enström s. 209.

¹⁶ Skot-Hansen, Dorte. ”The Local library – its profile and anchorage”, i *Scandinavian Public Library Quarterly* 1996:11 s. 4-7.

kunskapscentrum. Hur ser svenska bibliotek ut i detta perspektiv? Och vad har hänt i Danmark sedan 1996?

Norrköping imageskapare nummer ett

Norrköpings stadsbibliotek är känt i landet för höga besöksiffror och dessutom för att ofta vara synligt i media. Det som bidragit till dess popularitet och synlighet tycks främst ha varit en stark aktör - en karismatisk bibliotekschef som i rätt tid lyckats matcha de strukturella förändringarna och skapat en förändring, genom en bred satsning på IT och generöst öppethållande i demokratins namn. Det som karakteriserar Norrköping tycks också vara snabbhet och handling, och inte minst den attityd man har utåt mot omvärlden som präglas av folklighet, tolerans och öppenhet.¹⁷ Det som särskilt utmärker Norrköping är att de är snabba på att tala om vad de är bra på. Intressant är att de politiska prioriteringarna i överenskommelsen mellan stadsbiblioteket och dess nämnd, är – förutom målgruppen alla – särskilt de som deltar i någon form av ut- eller fortbildning, oavsett ålder. Här har man prioriterat biblioteket som kunskaps- och informationscentrum, vilket kan bidra till tydlighet i det som förmedlas om verksamheten.

Norrköping har alltså valt en offensiv strategi genom att välja en identitet som kunskaps- och informationscentrum. Man har som tidigare nämnts profilerat sig genom teknik och generösa öppethållande. Exempelvis kan nämnas att biblioteket i dagsläget har öppet från 8.00-20.00 alla vardagar utom fredag, då det stänger 19.00. Biblioteket har ungefär 100 datorer med multimedia och Internet för besökarna. Norrköping har en aktiv webbplats som visar utbudet. Där kan man få information om nyinköpt material i ämnen som besökaren är intresserad av, prenumerera på nyhetsbrev och utföra e-tjänster av olika slag. Att biblioteket har lyckats med sin offensiva strategi är uppenbart, bland annat genom sin aktiva marknadsföring där webbplatsen är en viktig kanal.

Från flygblad i tvättsäckar till säljande webbplatser

Behovet av att biblioteken ska marknadsföra sig mer framkommer i både uppsatser och forskningsprojekt, framför allt i syfte att hävda sin ställning i svåra ekonomiska tider. Det finns också en önskan om att nå ut med rätt bild av tanken bakom biblioteket, och vad man kan förväntas hitta där. Biblioteken används inte så effektivt som de har potential för. Det finns därför ett starkt behov att nå ut till fler användare.

En studie av åtta webbplatser från olika stadsbibliotek i Sverige¹⁸ visar exempelvis att användare är förvånade över den breda service som finns på biblioteken och över bibliotekskatalogens funktioner. Många bibliotek ser webbplatsen som ett medel för marknadsföring. Uppsatsförfattaren Carin Carlzén vill lyfta fram betydelsen av webbplatsen som marknadsförare och konstaterar att webbplatsen ökar bibliotekets popularitet och visar också att biblioteket har både en fysisk och virtuell funktion som kompletterar varandra. Den väcker nyfikenhet och lockar grupper som man inte når annars. Ett annat exempel på behovet av marknadsföring kommer från en artikel av

¹⁷ Brev från Ola Gustafsson, Tf bibliotekschef för Norrköpings stadsbibliotek, 2004-10-26.

¹⁸ Carlzén, Carin, *Kan en lockande och informativ webbplats marknadsföra ett bibliotek? Tankar om webbplatsens roll i stadsbiblioteks marknadsföring*. Magisteruppsats i biblioteks- och informationsvetenskap vid biblioteks- och informationsvetenskap/bibliotekshögskolan i Borås 2004:27 (Borås 2004).

Lars Höglunds om forskningsprojektet ”Bibliotekets förändring”.¹⁹ 15 panelbibliotek deltar i undersökningen som representerar hela landet. Bland annat tyckte 90 % av informanterna att biblioteket behöver marknadsföras mer gentemot lokala användare. Det är viktigt med PR för att hävda sin ställning i ett ekonomiskt hårt klimat.

Marknadsföringen av bibliotek startade långt innan begreppet fanns i biblioteksvärlden. Det har alltid funnits en önskan att nå de som inte läser eller besöker bibliotek. I Indien organiserade Maharaja Rao i början av 1900-talet resebibliotek dragna av oxar.²⁰ 1887 talade Frederick Crunden, bibliotekarie, om affärsmetoder för att marknadsföra biblioteksväsendet. Han mötte dock starkt motstånd, eftersom man inte gillade idéer som kom från den kommersiella världen. Bibliotekspionjären Greta Linder berättade på Sveriges Allmänna Biblioteksförnings årsmöte 1917 om ett besök i USA året innan, och om hur man där spred information om bibliotekens service genom att lägga flygblad i tvättsäckar. Marknadsföring som begrepp blev dock inte rumsrent i biblioteksvärlden förrän 1977, då en bok av Philip Kotler slog igenom i amerikanska biblioteksskolor. Idag finns diskussioner om en gemensam europeisk bibliotekslogotyp och man talar i termer av varumärke. Något har uppenbarligen hänt på vägen. Marknadsföring som begrepp har trängt in i biblioteksvärlden på allvar.

För att kort summera detta avsnitt kan följande konstateras: nya identiteter som tillkommit är biblioteket som informationsorganiserare och som kunskapsmäklare. Problem kan uppstå när man ska ta till sig nya identiteter, särskilt när ekonomiska nedskärningar ställer krav på verksamheten. Ett sätt att hantera det är att analysera bibliotekets profil enligt Hanssons modell och välja profil. Kanske tvingas biblioteket välja. Dock underlättar valet arbetet med att skapa en image och kommunicera bilden av biblioteket med omvärlden.

4. Folkbildning eller utbildning

Folkbildningens roll i folkbiblioteksvärlden

Det är oundvikligt att tala om folkbibliotek utan att nämna folkbildning. Begreppen hör historiskt ihop. Agneta Zetterlund diskuterar folkbildningens roll i biblioteksvärlden genom att studera artiklar ur tre olika bibliotekstidskrifter: Bibliotek i samhälle, DIK-forum och Biblioteksbladet. Hon kommer fram till att folkbildning i kombination med folkbibliotek inte är entydigt i biblioteksdebatten.²¹ Folkbildningen har en roll, men den är inte särskilt klargjord.²² Den blir däremot tydlig i debatten om informationssamhället och får nytt liv i biblioteksvärlden när IT och information blir allas egendom. Folkbildningsansvaret blir en profileringsmöjlighet, alla ska i folkbildningens namn få tillgång till datorer och vägledning.²³

I uppsatsen *Folkbildningsbegreppet på folkbiblioteket idag* undersöker Kristina Malmqvist bibliotekariers syn på folkbildningsbegreppet. De anser att folkbildning har fått ökad

¹⁹ Höglund, Lars, ”Bibliotekens förändringsprocesser”, i *Svensk biblioteksforskning 1997:1-2*, s. 21

²⁰ Renborg, Greta. ”Hur och när började man marknadsföra bibliotekens service?”, i *Svensk biblioteksforskning 1998:2*, s. 6.

²¹ Zetterlund; Agneta, ”Om folkbildningens roll i biblioteksvärlden”, i *Folkbildning och bibliotek. På spaning efter spår av folkbildning och livslångt lärande i biblioteksvärlden*. (Göteborg 1997) s. 43.

²² Zetterlund, s. 42.

²³ Zetterlund, s. 41.

aktualitet genom IT-utvecklingen.²⁴ Malmqvist ser att biblioteken som service-institution ökar i informationssamhället, men det behöver inte vara en motsättning till ett folkbildande förhållningssätt. Malmqvist menar att folkbildningsbegreppet dels har ett uppifrånperspektiv, dels ett underifrånperspektiv.²⁵ Det förstnämnda är fostrande och vill både bilda och kontrollera den obildade massan. Folkbildning ur ett underifrånperspektiv ger människor förutsättningar att påverka samhället, förstå sin omgivning och möjlighet att sträva efter demokrati. Intressant är att när det gäller begreppet folkbibliotek har ordet ”folk” i folkbibliotek inte alltid varit självklart. Valfrid Palmgren ville hellre använda en direkt översättning från engelskans ”public library” och kalla biblioteken ”allmänbibliotek”. Vad händer med begreppet folkbibliotek i framtiden när biblioteksverksamheterna närmar sig varandra?

Almedalsbiblioteket – hot mot folkbildningen?

Att högskolebibliotek och folkbibliotek närmar sig varandra är ingen nyhet för biblioteksbranschen. Till exempel suddas gränsen mellan allmänhet och studenter ut på grund av att folkbibliotekens besökare ofta är studenter, och att allmänheten numera har tillgång till universitetsbiblioteken genom universitetens så kallade ”tredje uppgift”, som går ut på att nå omvärlden utanför universitetet. Sammanslagningarna i Visby och Härnösand är svar på det moderna informationssamhällets behov.²⁶ Den bygger på det livslånga lärandet som ställer nya krav på biblioteken och suddar ut gränsen mellan utbildning och folkbildning. I Härnösand var enigheten kring sambiblioteket i stort sett total, på Gotland var däremot debatten hetsig.²⁷

Sammanslagningen av Visby stadsbibliotek och Högskolan på Gotlands bibliotek skapade en våldsamt debatt av folkbiblioteksfröspråkarna, trots vetskapen om att kommuninvånarna skulle få tillgång till en ny och bättre lokal och högskolans resurser: teknik, litteratur, databaser och personal. Listor cirkulerade för och emot. Folk demonstrerade mot det nya biblioteket i Almedalen. De ville att folkbiblioteket skulle vara kvar vid Österport, där folket fanns. Almedalen upplevdes som en fjärran plats som var till för den intellektuella eliten, inte för folket. Namnsamlingen mot det nya biblioteket samlade 6373 namn och insamlingen för flytten 243 namn.²⁸ Debatten skapade ett politiskt missnöje bland motståndarna. Wilhelm Widmark undersöker orsaken till varför detta vållade sådan debatt.²⁹ Den yttre kritiken rörde alltså tillgängligheten. Men i grunden handlade oron om att folkbibliotekets identitet och om att dess starka symbolvärde håller på att förändras, menar Widmark. Kritiken mot projektet var inte bara en reaktion som berodde på lokala förhållanden, utan kan också förklaras ur ett vidare perspektiv. Förutom motsättningar mellan ”folket” och innerstadens elit,³⁰ var det demokratiska värden som hotades vid sammanslagningen på

²⁴ Malmqvist, Kristina, *Folkbildningsbegreppet på folkbiblioteket idag*. Kandidatuppsats vid institutionen för ABM, estetik och kulturstudier, Uppsala universitet 2000:79 (Uppsala 2000) s. 32.

²⁵ Malmqvist, s. 9

²⁶ Zetterlund, Karin, ”Svar på samhällsutvecklingen”, *Dik-forum* 1998:18, s. 7.

²⁷ Zetterlund, Karin, ”För och emot på Gotland”, *Dik-forum* 1998:18, s. 5.

²⁸ Calamnius, Brita, *Kampen om biblioteket. Tillgängligheten, myndigheten och gatans parlament*. (Haimdagars förlag 2001) s. 128f.

²⁹ Widmark, Wilhelm, *Det svenska biblioteksväsendet i förändring. En fallstudie av Bibliotekscentrum i Visby ur ett institutionellt perspektiv*. Magisteruppsats i biblioteks- och informationsvetenskap, institutionen för ABM, estetik och kulturstudier, Uppsala universitet. 2000:69 (Uppsala 2000).

³⁰ E-postkorrespondens med Anna Säve-Söderbergh 2004-10-28.

Gotland. Folkbibliotekets legitimitet vilar av tradition på ideologiska grunder där de svaga grupperna i samhället genom biblioteket får möjlighet att nå social förändring. Högskolans bibliotek står på instrumentell grund och syftar till att ge individen de redskap den behöver för att genomföra sina studier eller sin forskning.

Sammanläggningen av de två olika biblioteken upplevdes som ett hot mot den fria bildningen och ett hot mot folkbildningstanken – det kollektiva ställdes mot individbaserade mål. Att folkbiblioteket fortfarande var en sådan stark ideologisk symbol hade förmodligen inte politikerna och ansvariga utredare väntat sig, skriver Widmark. Om de förutsett detta, hade annan argumentation kunnat användas, inte enbart nytto- och ekonomiska argument. I argumentationen har motståndarna och förespråkarnas argument byggts på helt olika värderingar.

Widmark ser en risk i att sammanslagningar kan ge starka reaktioner och man borde dra nytta av visbyproblematiken och ta brukarnas oro på allvar inför liknande framtida projekt. Bibliotekssammanslagningen var i samklang med folkbibliotekets ideologiska grunder, vilket kanske inte framgick för folkbiblioteksförespråkarna.

Bibliotekspersonalen hade inte samma oro som folkbiblioteksbrukarna. Förmodligen berodde det på att personalen trodde att det nya biblioteket skulle stärka folkbibliotekets ideologiska identitet. En förklaring till diskrepansen mellan brukares reaktioner och det professionella fältets kan bero på att ledningen aldrig bemötte den ideologiska diskussion som brukarna efterfrågade. Kanske får det nya biblioteket en demokratisk och instrumentell legitimitet, som präglas av både folk- och forskningsbibliotek. Widmark tror att det går att tjäna demokratiska och instrumentella intressen på en och samma gång.

Hur gick det sen? Besannades motståndarnas farhågor? I en enkät från 2003 framkommer att de som besöker biblioteket är nöjda med sitt bibliotek. Framförallt uppskattar man lokalerna och läget. Några omvända motståndare ger högt betyg till alla funktioner. Viss kritik framförs från studenter över ljudnivån, eftersom bibliotekets olika plan har en öppen planlösning, och ljudet från barnavdelningen stör de som sitter vid tysta läsplatser. Personalen upplever att det nya biblioteket har blivit mycket väl mottaget,³¹ och får nästan bara positiva omdömen från besökare med kommentarer om att det är stort och vackert. Personalen envisades ihärdigt med att kräva en busslinje till Almedalsbiblioteket, eftersom tillgängligheten varit en öm tå under den hetsiga debatten mot flytten. Dock blev det i praktiken få som valde att åka med bussen och därför är linjen nu indragen.

Utbildning och kunskap för alla

I en studie inom forskningsprojektet ”Bibliotek i förändring” har Gudrun Thorsteinsdottir och Ulla Arvidsson kartlagt bibliotekets viktigaste roller ur användarsynpunkt och vilka målgrupper de anser att biblioteket är till för.³² Resultatet visade att användarna ser på biblioteket som en viktig aktör i samhället inriktat på utbildning och kunskap. Drygt 60 % av deltagarna i undersökningen tyckte att dess viktigaste roll är att vara en resurs för utbildning i dagens samhälle. Den formella utbildningen kommer på första plats, på andraplats barnverksamheten och på tredje plats hamnar bibliotekets funktion som samhällets vardagsrum. Studien innehöll inte

³¹ E-postkorrespondens med Anna Säve-Söderbergh 2004-10-28.

³² Thorsteinsdottir, Gudrún och Arvidsson, Ulla, ”Folkbiblioteket och dess användare. En undersökning som speglar användarnas åsikter på sexton svenska folkbibliotek”, i *Svensk biblioteksforskning* 1999:1, s. 5-26.

frågan om bibliotekets roll som förmedlare av skönlitteratur, eftersom artikel-författarna menade att detta förmodligen redan anses som bibliotekets viktigaste roll.

Många undvek att svara på frågan vem biblioteket är till för. Varken personal eller besökare ville prioritera målgrupp. Biblioteket är till för alla. De som hade prioriterat grupper satte barn högst, därefter grundskole- och gymnasistelever.

Går det att förena folk- och utbildning? Begreppet det livslånga lärandet innefattar både formell och informell utbildning. Frågan är om biblioteken klarar av att täcka alla behov. Vi ska nu gå in en stund på hur bibliotekens beslutsfattare – politiker och chefer – ser på bibliotekets roll.

5. Beslutsfattare om bibliotekets identitet

Litteraturförmedlare och informationscentral

Hur ser politiker och beslutsfattare på biblioteket? Bosse Jonsson undersöker i studien *Folkbiblioteket i tiden* lokala beslutsfattareshur syn på folkbiblioteket. Generellt är de deltagande cheferna och politikerna i studien överens. Bibliotekets viktigaste uppgift är att förmedla litteratur till medborgarna och böcker är själva kärnan i folkbibliotekets verksamhet. Biblioteket som informationscentral är därefter den viktigaste uppgiften. Man är överens om att prioriterade grupper är barn och ungdomar, handikappade, äldre och invandrare. Synen på IT är genomgående positiv. IT fyller flera funktioner. Det bidrar till möjligheten att förverkliga uppgiften som medborgarnas informationscentral. IT är ett sätt att marknadsföra biblioteket och ett verktyg i arbetet med att utveckla biblioteket som informationscentral. Dessutom är det en väg att nå nya användare. Genom att fler upptäcker att det går att använda datorer och Internet på biblioteket upptäcker de också de övriga verksamheterna.

Jonsson menar att folkbiblioteket alltid är i tiden och har karaktär av tidlöshet. Beslutsfattarna har samma syn på biblioteket som den syn som bar fram det moderna folkbiblioteket kring förra sekelskiftet: kulturförmedlande och läsfrämjande, medborgarnas informationscentral och med starkt symbolvärde för demokratiska värden. Mycket har dock förändrats. Finansiering, organisation, utbildningsnivå hos de anställda och hjälpmedel, men synen på bibliotekets uppgift har alltså inte märkbart ändrats. Alla ser att biblioteket förändrats på ytan, med datorisering och databaser, nya media som cd och videofilmer, men Jonsson frågar sig om biblioteket verkligen har förändrats. Är uppgifterna desamma, även om informationsteknologin förändrat själva distributionen?³³

Biblioteksbesökaren styr innehållet

Även i sin avhandling *Medborgaren och marknaden* har Bosse Jonsson studerat beslutsfattareshur syn på folkbiblioteket. Enligt politiker och bibliotekschefer i nio kommuner är folkbibliotekets uppgift att erbjuda förströelse och det material brukarna efterfrågar. Detta kan automatiskt leda till folkbildning. Jonsson menar i den här studien att bibliotekens kulturförmedlande uppdrag har förskjutits, och funktionen som en informationscentral blivit betydelsefullare, där besökarnas efterfrågan styr innehållet.³⁴ Han drar slutsatsen att det viktiga är att biblioteket används, inte hur, och att det nyttjas så mycket som möjligt. Beslutsfattarna är passiva påverkare, med "förhållningens passivitet och förhoppningens aktivitet" som är kännetecknande för den marknadsekonomiska diskursen och den klassiska liberalismen. Samhällets medlemmar inspireras till att ta eget ansvar för sig själva och sin förkovring. Många beslutsfattare i undersökningen har en folkbildande ideologi i grunden, men förhållningssättet är mer marknadsekonomiskt till sin läggning.

Biblioteket framstår som en butik som ska göra sig av med alla sina varor.³⁵ Urvalet av varor bygger på besökarnas efterfrågan för att få optimal användning. Det viktiga är

³³ Jonsson, Bosse, "Folkbiblioteket i tiden. Lokala beslutsfattareshur synsätt på folkbiblioteket" i *Svensk biblioteksforskning 1998:2* s. 13-25.

³⁴ Jonsson, Bosse, *Medborgaren och marknaden. Pedagogisk diskurs för folkbibliotek*. Linköping studies in education and psychology no 90. Institutionen för beteendevetenskap (Linköping 2003) s. 14.

³⁵ Jonsson, 2003 s. 132.

att de kommer till biblioteket. Biblioteket ska underlätta för besökarna att själva forma sitt användande, inte mötas av regler som hindrar dem. Besökarna ska styras till ett självreglerat lärande, och inspireras till att anta identiteten som medborgare. Besökaren ska fostras i att fostra sig själv. Personalen ska inte tala om för besökaren vad hon ska läsa, de är mogna att klara sig själv.³⁶ Slutsatsen är alltså att politiker och beslutsfattare anser att syftet med bibliotek är att det ska användas så mycket som möjligt, mindre viktigt är till vad. Det är kvantitet som gäller, och att hävda sig i konkurrensen om människors tidsanvändning. Dessutom ser man på bibliotekets utbud som ett sätt att locka till sig besökare och på så sätt bidra till en slags folkbildning ur ett underifrånperspektiv. Biblioteket har en öppen attityd och ska inte uttalat fostra besökare till bildning. Tvärtom ska biblioteket erbjuda det folk vill ha. Enligt dessa studier skulle man kunna påstå att det moderna biblioteket har börjat närma sig ett postmodernt bibliotek, som anpassar sig mer efter omgivningens krav och önskemål. Jag återkommer i kapitel 7 till en uppsats i frågan om det postmoderna biblioteket existerar eller inte.³⁷

³⁶ Jonsson, 2003 s.191.

³⁷ Se s. 20

6. Den nya bibliotekarierollen

Ge plats åt det nya

Samhället förändras och bibliotekets roll förändras, sakta men säkert. Vad händer då med bibliotekarierollen? Susanna Månsby belyser mötet mellan den nya tekniken och bibliotekarierollen.³⁸ Alla bibliotekarier i studien är överens om att bibliotekarierollen förändrats genom den nya tekniken och en förändrad samhällsstruktur. Den nya tekniken är en positiv upplevelse – ett redskap som hjälper till att snabbt och effektivt ta fram information som förbättrar referensarbetet. Förutom ökad tillgänglighet upplevs också att bibliotekarien har fått en mer professionell yrkesidentitet. Att bibliotekarierollen är inne i en förändringsprocess är personalen ense om.

Månsby frågar sig dock vad som händer med de gamla yrkesidentiteterna, såsom kulturförmedling, folkbildning, fackkunskapsförmedling, katalogidentitet och socialarbetaridentitet.³⁹ Finns det plats för alla? I undersökningen upplever bibliotekarierna att den kulturförmedlande identiteten har reducerats. Rollen som ska stimulera till läsning av skönlitteratur minskar, förutom när det gäller barnbibliotekarien, där den viktigaste uppgiften är att entusiasmera till läsning. Barnbibliotekariens identitet är i första hand förknippat med språk- och lässtimulans.⁴⁰ I andra hand kommer barnbibliotekets informationsförmedlande uppgift. Deras uppgift är fortfarande att sprida läsglädje, trots att nya arbetsuppgifter tillkommit som till exempel användarundervisning i informationssökning. Barnbibliotekarierna har en tydlig identitet som är starkt kopplat till lärandeprocessen. Här finns redan en prioritering i bibliotekarierollen.

Månsby menar att bibliotekarien måste lämna någon/några gamla identiteter, för att ge plats åt det nya. Den nya tekniken och det begynnande informationssamhället har förändrat bibliotekarierollen mot en mer informationsbärande roll. Teknologin förändrar alltså bibliotekarierollen men förstärker samtidigt de grundläggande hörnstenarna: att lagra och sprida information och kunskap. Bibliotekarien har på så sätt både förändrat och behållit sin historiska roll, menar Månsby.

Folkbibliotekarien och yrkesidentiteten

Anne Kappelin Rääf och Martina Lundgren undersöker vad folkbibliotekariens professionella identitet består av och hur den formas i magisteruppsatsen *Folkbibliotekariens yrkesidentitet*. Studien består av intervjuer med nio bibliotekarier och de konstaterar, oavsett yrkesgeneration, att informationssökningskompetensen i kombination med kommunikationsförmåga och social kompetens är kärnan för deras yrkesidentitet. De intervjuade tycker alla att yrket fått högre status i och med informationsteknikens utveckling, och är överens om att bibliotekarien har fått en ny roll. Tillgången till Internet har ökat behovet av användarutbildning i informations-

³⁸ Månsby, Susanna, ”Den nya tekniken och bibliotekarierollen”, i *Svensk biblioteksforskning* 1997:1-2, s 127- 138.

³⁹ se sidan 5 om Enströms identiteter.

⁴⁰ Gunnarsson, Angelica, *De är ett väldigt nyfiket släkte, barnbibliotekarierna*. Examensarbete i Biblioteks- och informationsvetenskap vid Bibliotekshögskolan/Biblioteks- och informationsvetenskap 2001:27 (Borås, 2001).

sökning. Därför är handledarrollen med pedagogisk kompetens central för yrkeskåren, enligt uppsatsförfattarna.⁴¹

Sammanfattningsvis kan alltså påpekas att Internet har förändrat bibliotekariens roll med fler möjligheter att söka information samt att ett nytt pedagogiskt perspektiv har tillförts till rollen. Bibliotekarien har fått flera nya roller, och frågan är om hon/han klarar av att ha så många olika roller. Forskningen pekar dock starkt på att det är bibliotekarien som pedagogisk informationssökningsspecialist som är dominerande.

⁴¹ Kappelin Rääf, Anne och Lundgren, Martina, *Folkbibliotekariens yrkesidentitet*. Examensarbete i Biblioteks- och informationsvetenskap vid Lunds universitet. BIVILs skriftserie 2004:12 (Lund 2004).

7. Bilden av biblioteket i debatten

Det postmoderna biblioteket

Det moderna folkbiblioteket växte alltså fram i början av 1900-talet för att bilda folket och ge lugn och stabilitet åt samhällsutvecklingen. Maija Rantanen har undersökt i sin magisteruppsats *Folkbiblioteket och postmoderniteten* om det kan sägas finnas en ”postmodern folkbiblioteksdiskurs” till skillnad från den traditionellt moderna diskursen. Hon frågar sig om det postmoderna folkbiblioteket existerar genom att studera språkbruket i biblioteksdebatten i DIK-forum mellan åren 1998-2002. Hur ser man på biblioteket som social institution, på målgrupper och finansiering ur ett modernt respektive postmodernt perspektiv?

Det som karakteriserar ett modernt bibliotek är att det är en påverkande faktor på omgivningen och i samhället och prioriterar så kallade svaga grupper – de som inte har samma möjligheter som majoriteten att göra sina röster hörda i samhället. Det är samhällets ansvar och ska finansieras med skattemedel. Biblioteket står för urval och analyserar vad besökaren behöver.

Bilden av det postmoderna biblioteket definieras däremot av att det anpassar sig efter omgivningens krav.⁴² Individerna skaffar själv sin bildning och är ansvarig för vad hon behöver. Hon bestämmer själv om hon vill komma till biblioteket och vad hon ska göra där. De individuella behoven styr. Det postmoderna folkbiblioteket tillåter marknadens krav och låter efterfrågan ta en allt större plats. När det gäller förhållningssätt till marknadsföring säljer det postmoderna värdesystemet gärna sitt budskap med marknadsmässiga metoder. Det moderna värdesystemet däremot, tycker att det är viktigt att synliggöra sig själva genom att visa upp sin kompetens och göra innehållet i bibliotekets verksamhet attraktivt. Det moderna biblioteket har en drivkraft att synliggöra verksamheten även för de som inte kommer till biblioteket.

Rantanens slutsats är att det postmoderna biblioteket inte är särskilt framträdande i debatten. Hennes antagande att folkbiblioteket gått in i en postmodern era stämmer bara delvis. Hon hade förväntat sig en större genomslagskraft av de postmoderna idéerna. Däremot har den moderna diskursen påverkats av ett postmodernt vokabulär. Kodorden⁴³ blandas ofta i DIK-forum. Det moderna biblioteket lever vidare med traditionella grundvärderingar. Men, enligt uppsatsförfattaren, har en värdeförskjutning skett. Till exempel har inköspolicier ändrats till att bli mer kundanpassade och bygga på efterfrågan, med mindre kvalitetsurval från det professionella fältet. Det är inte längre biblioteken som ska välja vad folk behöver läsa. Vissa paralleller kan dock dras till Norrköpings stadsbibliotek som ett postmodernt exempel. Dessutom visar Jonssons studier angående hur beslutsfattare ser på biblioteket på ett slags postmodernt förhållningssätt.⁴⁴ Även Almedalsbiblioteket är ett exempel på hur biblioteket förändrats till att uppfylla individuella kunskapsbehov, med mer fokus på utbildning än folkbildning. Åtminstone går de två hand i hand.

⁴² Rantanen, s 33.

⁴³ Exempel på kodord för det moderna biblioteket är folkbildning, kvalitet, standardisering, effektivitet, rationalitet, rättvisa. Exempel på postmoderna kodord: relativitet, konsumtion, fragmentering, pluralism, individualitet. Rantanen, s 33.

⁴⁴ Se s. 10 om Norrköping och s. 16 om Jonsson studie.

Bilden av folkbiblioteket i lokalpressen

Allmänheten har för liten kunskap och för låga förväntningar på biblioteksverksamheten, menar uppsatsförfattarna Anneli Andersson och Annika Nilsson. De undersöker i sin magisteruppsats⁴⁵ vilka typer av folkbiblioteksverksamhet som beskrivs i lokalpressen, samt vilka uppfattningar om folkbiblioteket som beskrivs i artiklarna och i intervjuer. I artiklarna skildras biblioteket ofta som kulturcenter och kunskapscenter. Demokratirollen och informationscenter tar endast någon enstaka artikel upp. Underlaget består av 127 artiklar i Borås Tidning och 35 intervjuer med invånare i Boråstrakten. De ger en bred bild av biblioteket, med alla bibliotekets roller – kultur-, kunskaps-, informations- och socialt center. Studenterna kompletterar med en överordnande demokratisk roll. Utifrån sin undersökning drar de slutsatsen att biblioteken borde bli bättre på att marknadsföra sin verksamhet, och nå ut med tanken bakom biblioteket. Dessutom bör biblioteken utveckla verksamheten utifrån lokala behov och inte endast låta sig styras av efterfrågan.

Bibliotekspressen om sina brukare

Åse Hedmark och Jenny Hedman har i magisteruppsatsen *Vad sägs om användare?* undersökt hur tre bibliotekstidskrifter – Biblioteksbladet, Bibliotek i Samhälle och Ikoner – uttrycker sig om dem som använder biblioteket. Resultatet visar på fyra olika användardiskurser och konsekvenserna av dessa:

- folkbildningsdiskursen
- den pedagogiska diskursen
- den informationsteknologiska diskursen
- den marknadsekonomiska diskursen

Folkbildningsdiskursen präglas av tankar kring demokrati, rättvisa och bildning för alla och man talar om bibliotekets användare i termer av medborgare. Användaren omtalas som del i ett kollektivt, sällan som individ. En negativ konsekvens av detta förhållningssätt kan vara att användaren omyndigförklaras och att en omedveten censur smyger sig in.

Den pedagogiska diskursen vill ha självgående informationssökare. Risker här är att nyttoaspekten överbetonas. Fördelen är att man främjar lärande och ökar tillgängligheten.

Den informationsteknologiska diskursen talar om teknikorädda användare och styrs av en demokratisk idé. Men i praktiken talar man om användare som störande, oftast ungdomar.

I den marknadsekonomiska diskursen används begrepp som kunder och konsumenter där fördelen är att användaren myndigförklaras genom att önskemål från användarna tas på allvar. Risker är samlingarna utarmas om de enbart styrs av efterfrågan.

Uppsatsförfattarna konstaterar att man talar om biblioteksanvändare på ett sätt som visar att den historiska folkbildningsdiskursen dominerar. Det finns en syn som präglas

⁴⁵ Anneli Andersson och Annika Nilsson, *Bilden av folkbibliotek i lokalpressen och hos allmänheten*. Magisteruppsats i biblioteks- och informationsvetenskap vid biblioteks- och informationsvetenskap/bibliotekshögskolan i Borås 2004:46 (Borås 2004).

av att människor behöver en viss sorts kulturell och intellektuell bildning. Synen är så självklar att den framstår som objektiv, men den representerar starkt en folkbildningsideologi.

Så – hur styr detta in oss på bibliotekets identitet? En slutsats man kan dra utifrån Hedmarks och Hedmans undersökning är att en folkbildande diskurs är stark i biblioteksdebatten. Debatten är en del av folkbibliotekssfären och visar att den historiska traditionen är stark. Det är lätt att tro att det traditionellt folkbildande biblioteket i allra högsta grad är levande, inte bara i debatten, utan även på biblioteken. Hur kommer det sig då, när vi konstaterat att biblioteket har förändrats mot en mindre fostrande roll, och kanske är på väg in en postmodern era där användarna är kunskaps-sökande individer? Är vi mitt uppe i ett skifte där olika värderingssystem lever sida vid sida? Där folkbildningen finns kvar men förändras i sitt sätt att förhålla sig till användarna – från ett uppifrånperspektiv till ett underifrånperspektiv?

8. Sammanfattning och reflektion

Tillgång till allt för alla i demokratins namn

Biblioteket tycks fortfarande, som i början av förra seklet, representera en demokratisk idé om fri tillgång till kultur, information och kunskap till alla. Det är fortfarande så kallade svaga grupper som prioriteras; de som av olika anledningar har svårt att själva söka upp information och upplevelser. Biblioteken som informations- och kunskapscentrum har ökat i betydelse, och rollen som kulturcentrum minskat. Bibliotekarien har på många håll förändrats till informationssökningsspecialist.

Ett folkbibliotek i förändring, ja, med hjälp av ny teknik har man effektiviserat arbetet och kan erbjuda information i annan form till besökare, men förändringen tycks ha skett på ytan, inte i grunden.

Folkbildningsbegreppet har förändrats i och med intåget av informationstekniken. När till exempel Norrköpings stadsbibliotek får landets högsta besöksiffror och lockar med generösa öppettider och IT, har de lyckats i konkurrensen om människors tid, och bidrar till folkbildningen. Grupper som sällan tidigare gått till biblioteket besöker det, och när de väl är där börjar det också låna böcker.⁴⁶

Informationsteknologin har också förändrat bibliotekariens roll, men förstärkt den grundläggande uppgiften för biblioteket – att lagra och sprida information och kunskap.⁴⁷ Biblioteket tycks vara en ljuv blandning av kontinuitet och förändring, det bevarar och förnyar, och ger allt till alla, det är ständigt i tiden, enligt forskningen. Och biblioteket tycks vara mitt uppe i en gradvis förändringsprocess där samhällsstrukturer förändras och ett antal aktörer, staten, ekonomin och lokala eldsjälar, påverkar förändringen av folkbiblioteket in i något gradvis nytt. Intåget av IT var en strukturförändring som bibliotekens aktörer hakade på. Detta medförde en förskjutning av biblioteken som kulturförmedlare till informationscentraler, högre professionalitet och status, och en större pedagogisk funktion i det livslånga lärandet såväl för utbildningen som för folkbildningen.

Så, vad är ett bibliotek, ett kulturcentrum, ett informationscentrum, ett kunskapscentrum eller en mötesplats? Det beror på vilket folkbibliotek det handlar om – filialbibliotek, bokbuss, stadsbibliotek, läsesalong eller ungdomsbibliotek. Jag tror att vi får leva med att vi inte kan enas kring en tydlig identitet, utan möjligen fyra.⁴⁸ Jag vill påstå att ett bibliotek är en arena där alla medborgare har fri tillgång till fakta, information och upplevelser, samt får möjligheten att möta andra människor. Att detta sedan varierar i olika grad på olika ställen må så vara. Kanske kommer vi att få se mer av lokala profileringar i framtiden, där bibliotek prioriterar inriktning på ett annat sätt än vad de hittills behövt.

⁴⁶ Rolfér, Bengt, "Levande bibliotek blev mötesplats för alla", *TCO-tidningen*, 2002:17 s 10-11.

⁴⁷ Månsby, s. 138.

⁴⁸ Informationscentrum, kulturcentrum, kunskapscentrum och socialt centrum, se avsnitt 2.2 s. 6, om Skot-Hansens profil.

Några trender

Mindre fostran mer individuella behov

Folkbiblioteket som fostrare och bildare suddas ut alltmer och ersätts av en mer instrumentell och individuell funktion. Samtidigt som biblioteket har ett passivt förhållningssätt, är syftet att fostra demokratiska medborgare och erbjuda användare den information och fakta den efterfrågar. Folkbildningen är fortfarande närvarande, men uppifrånperspektivet har förändrats till ett underifrånperspektiv. I vilken riktning kommer en generationsväxling påverka detta?

Informationsidentiteten ökar

Bibliotekens informationsidentitet blir större på kulturidentitetens bekostnad. Informationsteknologin förändrar bibliotekarierollen, men förstärker de grundläggande hörnpelarna att lagra och sprida information och kunskap.⁴⁹ Bibliotekarien har både förändrat och behållit sin historiska roll. Men - bibliotekarien måste välja - om de ska verka som spjutspetsar i informationsområdet måste de lämna någon gammal identitet för att ge plats åt de nya.⁵⁰ Hur ger man plats åt de nya? Genom att ändra arbetssätt? Välja bort arbetsuppgifter?

Marknadsföring är legitimt

Det har blivit legitimt med marknadsföring. Begreppet har funnit sin legitimitet och både personal och studenter ser behovet. Användare blir överraskade när de genom webbplatserna får syn på vilken bred verksamhet biblioteket står för. Hur går man då tillväga, hur säljer man ett bibliotek?

”För alla” ger otydlig identitet

Ett problem för folkbiblioteken är att det försöker vara allt för alla, och därför blir identiteten otydlig⁵¹. Kanske kommer framtidens bibliotek att ha olika inriktningar. Resurserna kommer aldrig att räcka till, eftersom biblioteket har satt målen för högt: att ge allt till alla. Biblioteken kan inte fungera som de hittills alltid gjort, eftersom kraven växer och förändras från användarna, och resurserna krymper. Kanske måste biblioteken nöja sig med att ge en del till många? Är svenska bibliotek identitetslösa och frustrerade?⁵²

Mer utbildning mindre folkbildning

Behovet av biblioteket som en resurs för människor som deltar i ut- och fortbildning ökar. Detta ställer nya krav på pedagogisk kompetens hos personal, och nya krav på innehållet på biblioteken. Det förändrar också som tidigare nämnts bibliotekarierollen. Kanske kommer det också att förändra bibliotekets position i samhället?

⁴⁹ Månsby, s. 138.

⁵⁰ Månsby, s. 137.

⁵¹ Thorsteinsdottir, s. 23.

⁵² Se s. 6.

Till sist...

Diskrepansen mellan identitet och image beror på att biblioteket är olika saker för skilda människor. Biblioteken har en otydlig identitet, eftersom den består av flera och har svårt att prioritera. Man vill vara mycket på en och samma gång och ge allt till alla. Den allmänna uppfattningen att biblioteken varit dåliga på att marknadsföra sig kan också bidra till att biblioteksvärldens bild av biblioteket inte stämmer överens med omvärldens. Det finns en risk att biblioteket upplevs som identitetslöst. Att bibliotekens målgrupp dessutom är alla, gör inte identiteten tydligare. Biblioteken tillhör inte heller någon organisation med stark identitet. De är politiska institutioner och folkbiblioteksinstitutioner på en och samma gång, ofta med olika normer och regler. För att underlätta arbetet med att marknadsföra det mångfacetterade biblioteket bör den politiska sfären och folkbibliotekssfären överensstämja. Eftersom bibliotekets identitet är så mångfacetterad blir det en utmanande uppgift att marknadsföra biblioteket. Eller är det kanske detta man ska förmedla till omvärlden – mångfalden av idéer, eftersom det är bibliotekets karaktär?

Biblioteken måste bli mer offensiva och tydliga, och sluta upp med att vara defensiva. De måste våga berätta vad de är bra på, inte bara leva på ett gott rykte som skapas av god service, även om det är nog så viktigt. Det är inte synd om biblioteken. Biblioteken måste vässa argumenten för på vilket sätt de kan bidra i det lärande informationssamhället. Med stor sannolikhet behöver biblioteken hjälp på traven genom stöd från andra yrkesgrupper. Jag är dock övertygad om att allt börjar med det interna arbetet och med ett tydligt ledarskap. Med förankrade mål, prioriteringar och en tydlig riktning. Den som inte vet vem hon är, kan inte heller visa vem hon är. Jag är dessutom övertygad om att biblioteken står vid ett vägval – med hårda prioriteringar när det gäller roller och verksamheter. Biblioteket måste profilera och positionera sig för att bli synligt som en investering och inte som en kostnad.

De samhällsförändringar som biblioteken har påverkats av måste kombineras med aktörer som agerar i rätt tid, om man ska tro Magnus Torstenson när han beskriver utvecklingen i folkbibliotekens barndom. Vilka aktörer ska agera för profileringen och driva på i kölvattnet av de strukturella förändringar som folkbiblioteken har genomgått de senaste 20 åren? Det är hög tid att agera offensivt i att marknadsföra biblioteket och hitta nya grepp. Men vem ska driva arbetet med denna profilering - det lokala enskilda biblioteket? Branschorganisationen eller fackförbund? Eller ska initiativet ske från statligt nationellt håll?

Var och en av de avsnitt jag kort beskrivit i denna artikel, skulle kunna utvecklas till fördjupade studier. Mitt syfte var dock att kortfattat redogöra för vad som skrivits om folkbibliotekets identitet de senaste åren. Då ämnet så här i efterhand föreföll sig vara lika mångfacetterat som biblioteket i sig, känner jag att det finns många trådar att fortsätta att reda ut. Dock skulle jag särskilt vilja att forskningen fokuserar på projekt och uppsatser som behandlar följande ämnen:

- Strategier för hur vi ska kommunicera biblioteket med omvärlden
- Kartläggning av svenska biblioteks identitet, profil och image
- Aktiviteter som kan bidra till att minska diskrepansen mellan identitet, profil och image
- Prioriteringar av målgrupper och verksamhet i politiska styrdokument
- Betydelsen av biblioteket för individen
- Djupare analys av olika målgruppers bilder av biblioteket: media, brukare, nytexaminerade, politiker och bilden hos dem som inte använder biblioteket

Referenser

Artiklar

Arnborg, Beata, ”Från kund till tänkande medborgare per automatik” i *DIK-forum* 2003:5.

Enström, Peter, ”Folkbibliotek i förändring : nödvändighet, möjlighet eller bara tillfällighet” i *Biblioteken, kulturen och den sociala intelligensen*, ort + år

Höglund, Lars, ”Folkbibliotekets ideologiska förändring speglad i två statliga utredningar – en komparativ analys av 1911 års folkbiblioteksutredning och 1995 års kulturutredning” i *Svensk biblioteksforskning 1997:1*.

Jonsson, Bosse, ”Folkbiblioteket i tiden. Lokala beslutsfattares synsätt på folkbiblioteket” i *Svensk biblioteksforskning 1998:2*.

Månsby, Susanna, ”Den nya tekniken och bibliotekarierollen” i *Svensk biblioteksforskning 1997:1-2*.

Renborg, Greta, ”Hur och när började man marknadsföra bibliotekens service?” i *Svensk biblioteksforskning 1998:2*.

Rolfer, Bengt, ”Levande bibliotek blev mötesplats för alla” *TCO-tidningen 2002:17*.

Skot-Hansen, Dorte, ”The Local Library – its profile and anchorage” i *Scandinavian Public Library Quarterly 1996:1*.

Thórsteinsdóttir, Guðrún och Arvidsson, Ulla, ”Folkbiblioteket och dess användare : en undersökning som speglar användarnas åsikter på sexton svenska folkbibliotek” i *Svensk biblioteksforskning 1999:1*.

Torstensson, Magnus, ”Att analysera folkbiblioteksutvecklingen - exemplet Sverige och några jämförelser med USA” i *Det siviliserte informasjonsjonssamfunn. Folkbibliotekets rolle ved ingangen til en digital tid*, Bergen 2001.

Zetterlund, Agneta & Hansson, Joakim, ”Folkbibliotekens förändring – tidigare forskning om folkbiblioteken och teorier om förändringens natur”, i *Svensk biblioteksforskning 1997:1*.

Zetterlund, Karin, ”Svar på samhällsutvecklingen”, i *Dik-forum 1998:18*.

Zetterlund, Karin, ”För och emot på Gotland”, *Dik-forum 1998:18*.

Westeson, W, ”Det folkbildande folkbiblioteket” i *Svensk biblioteksforskning 1996:1*.

Uppsatser

Andersson, Anneli & Nilsson, Annika, *Bilden av folkbibliotek – i lokalpressen och hos allmänheten*. Magisteruppsats i biblioteks- och informationsvetenskap vid biblioteks- och informationsvetenskap/bibliotekshögskolan 2004:46, Borås 2004.

Carlzén, Carin, *Kan en lockande och informativ webbplats marknadsföra ett bibliotek? Tankar om webbplatsens roll i stadsbiblioteks marknadsföring*. Magisteruppsats i biblioteks- och informationsvetenskap vid biblioteks- och informationsvetenskap/bibliotekshögskolan 2004:27, Borås 2004.

Hedemark, Åsa & Hedman, Jenny, *Vad sägs om användare? Folkbibliotekens användardiskurser i tre bibliotekstidskrifter*. Magisteruppsats i biblioteks- och informationsvetenskap vid biblioteks- och informationsvetenskap/bibliotekshögskolan 2002:61, Borås 2002.

Kappelin Rääf, Anne & Lundgren, Martina, *Folkbibliotekariens yrkesidentitet. Vad den består av och hur den formas*. Examensarbete för magisterexamen i biblioteks- och informationsvetenskap vid Lunds universitet. BIVILs skriftserie 2004:12, Lund 2004.

Rantanen, Maija, *Folkbiblioteket och postmoderniteten. En hermeneutisk studie av debatten om folkbiblioteket i DIK-forum 1998-2002*. Magisteruppsats i biblioteks- och informationsvetenskap vid biblioteks- och informationsvetenskap/bibliotekshögskolan 2004:43, Borås 2004.

Widmark, Wilhelm, *Det svenska biblioteksväsendet i förändring : en fallstudie av Bibliotekscentrum i Visby ur ett institutionellt perspektiv*. Magisteruppsats i biblioteks- och informationsvetenskap, institutionen för ABM, estetik och kulturstudier, Uppsala universitet. 2000:69 Uppsala 2000.

Litteratur

Biblioteken, kulturen och den sociala intelligensen : aktuell forskning inom biblioteks- och informationsvetenskap. Forskningsrådsnämnden och VALFRID, Lars Höglund (red) Göteborg 1995.

Calamnius, Brita, *Kampen om biblioteket.* Haimdagar 2001.

Folkbildning och bibliotek? På spaning efter spår av folkbildning och livslångt lärande i biblioteksvärlden. Skrifter från Valfrid 14, Borås 1997.

Hansson, Joakim. *Om folkbibliotekens ideologiska identitet. En diskursstudie.* Lic. avh. Göteborgs universitet. Skrifter från Valfrid 17, Göteborg 1998.

Jonsson, Bosse, *Medborgaren och marknaden. Pedagogisk diskurs för folkbibliotek.* Linköping studies in education and psychology no 90. Institutionen för beteendevetenskap, Linköping 2003.

Övrigt

Brukarenkät Almedalsbiblioteket 2003

E-postkorrespondens med Anna Säve Söderbergh, Almedalsbiblioteket

E-post- och brevkorrespondens med tf bibliotekschef Ola Gustafsson, Norrköpings stadsbibliotek

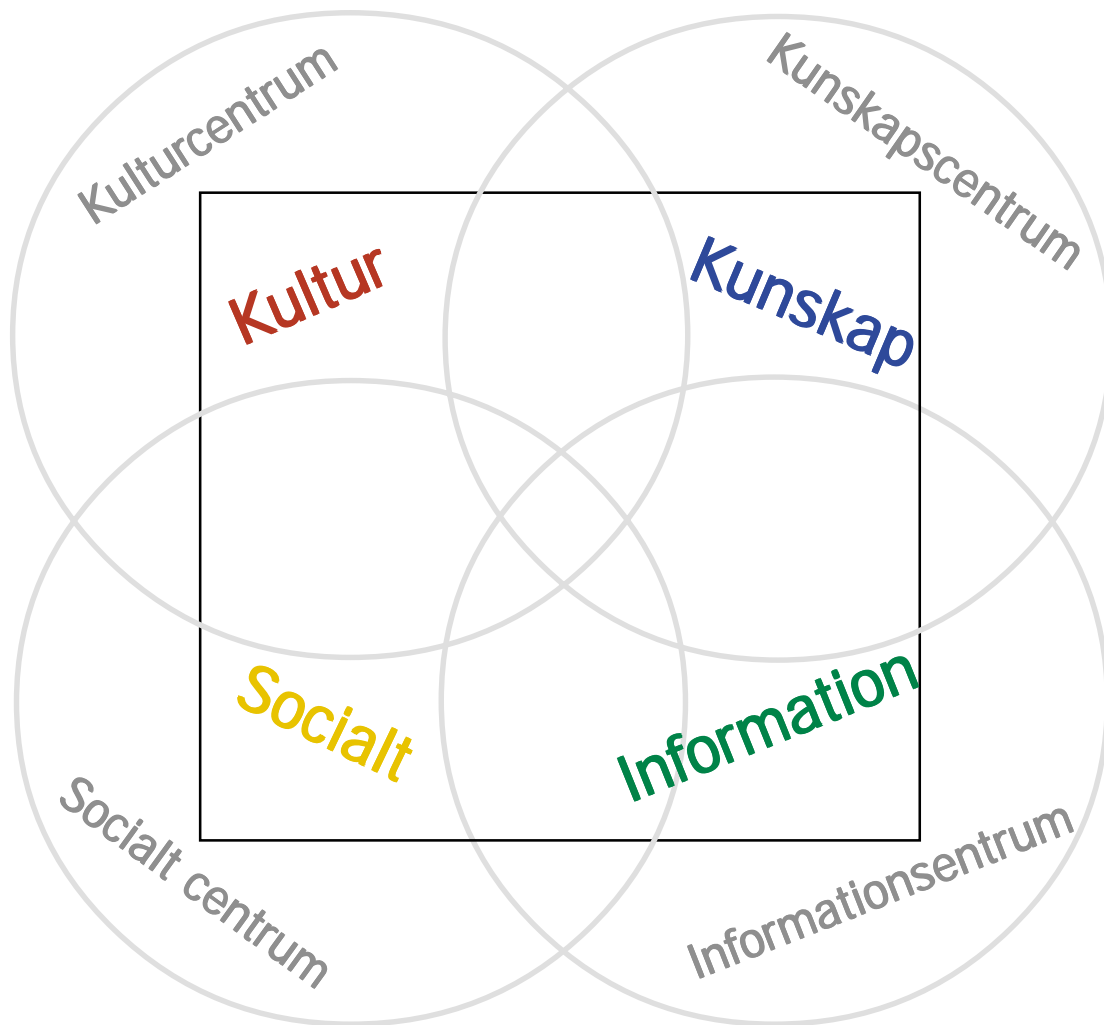
Verksamhetsberättelse 2003 Norrköpings Stadsbibliotek

Verksamhetsplan 2004 Almedalsbiblioteket

Verksamhetsplan 2004 Norrköpings Stadsbibliotek

Identitet

Information

Social välfärd

Ekonomisk tillväxt

Det lokala bibliotekets profil

enligt Skot-Hansen 1996